

Література: Бахтин 1979: Бахтин М. Естетика словесного творчства. – М.:Искусство, 1979. – 423 с.; Білецький 1960: Білецький О.І. «Слово о полку Ігоревім» та українська література ХІХ–ХХ ст. // Від давнини до сучасності. Вибр. праці в двох томах. Т. І. – К.: Держлітвидав, 1960. – С. 105 – 127.; Забужко 1993: Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період. – К.: Основи, 1993. – 126 с.; Корнійчук 2004: Корнійчук В. Ліричний універсум Івана Франка: горизонти поетики. Монографія. – Львів, 2004. – 489 с.; Лихачов 1985: Лихачев Д.С. «Слово о полку Игореве» и культура его времени. – Ленинград: «Художественная література», 1985. – 352 с.; Матеріали 1928: Матеріали для культурної й громадської історії Західної України. Т. 1. Листування І.Франка і М.Драгоманова. – К.: ВУАН, 1928. – 508 с.; Пастух 2003: Пастух Т. Поетичне мислення Івана Франка (за збіркою «Semper tūo»). – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 88 с.; Пахльовська 1998: Пахльовська О. Творчість Івана Франка як модель культурно-національної стратегії // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали міжнар. наук. конф. – Львів: Світ, 1998. – С.19 – 31; Тихолоз 2009: Тихолоз Б. Філософська лірика Івана Франка: діалектика поетичної рефлексії: Монографія. – Львів: НАН України. Львівське відділення Ін-ту л-ри ім. Т.Г.Шевченка; Львівський нац. ун-тет ім. І.Франка, 2009. – 319 с.; Ткачук 2006: Ткачук М. Лірика Івана Франка: До 150-річчя від дня народження І.Франка. – Тернопіль-Київ, 2006. – 294 с.; Челецька 2007: Челецька М. Номеносфера поезії Івана Франка (поетика заголовків, присвят, епіграфів). – Львів: НАН України. Львівське відділення Ін-ту л-ри ім. Т.Г.Шевченка, 2007. – 302 с. Франко 1976: Франко І. На старі теми // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 3. – К.: Наукова думка, 1976 – С. 148 – 160.

Литвин Л.М., канд. філол. н. (Полтава)

УДК 821.161.2:82.091

ББК 83.3(2=Рус)3+83.3(4Укр)3

Діалог риторичних стратегій («Повість временних літ» і «Літопис Мгарського монастиря»)

Литвин Л.М. Діалог риторичних стратегій («Повість временних літ» і «Літопис Мгарського монастиря»).

У статті здійснена спроба дослідження двох текстових стратегій монастирського дискурсу, представленого «Повістю временних літ» і «Літописом Мгарського монастиря». Порівняння

показало наявність спільних і відмінних рис авторських стратегій, що деталізовані текстовими прикладами. Відокремлені шістьма століттями, літописи демонструють ряд спільних рис, які були зумовлені достатньою стабільністю жанрових форм. Наявні відмінності між стратегіями згаданих літописів визначалися соціокультурними факторами, з-поміж яких головний – процес секуляризації.

Ключові слова: риторичні стратегії, літопис, жанрова модель, монастирське літописання.

Lytvyn L.M. The conversation of rhetorical strategies («Tale of Bygone Years», «Chronicle of Mgarsky monastery»).

There is an attempt to consider two ways of strategy, which were expressed in discourse of monastery which took place in the article. They were presented in Tale of Bygone Years and Chronicle of Mgarsky monastery. Comparison showed different and common traits detailed by examples from the texts. Both chronicles were separated in 600 years and demonstrate a series of differences, which were conditioned by availability of traditional formes of genre. The difference between these strategies was conditioned by many sociocultural factors. The main reason – the process of secularization.

Key words: rhetorical strategy, chronicle, model of genre, chronicle of the monastery.

Стабільність середньовічних літописних моделей забезпечила їхній перехід у літературу Нового часу, при цьому «зберігаючи фундаментальні елементи й змінюючи другорядні» [Ісіченко 1993: 41]. Спираючись на цю тезу, ставимо за мету визначення головних та другорядних елементів у літописах, які починають українське літописання та завершують його. Для зіставлення нами взято опубліковані О.Лазаревським у «Київській старині» 1889 року уривки літопису Мгарського монастиря та «Повість временних літ» (за Іпатським списком).

Франкова думка про те, що «Повість...» є стрижнем усієї української літописної традиції [Франко 1976: 11], відбита в літературознавчій енциклопедії, в якій відзначено збереження найперше жанрових рис, закладених у найдавнішому літописі [ЛЄ 2007: 72].

Поява монастирського літописання у XIVст. свідчила про зміну середньовічної вертикально організованої символами картини світу до картини горизонтальних зв'язків, у якій монастир сприймався як окремий суб'єкт. Монастирський дискурс в межах

літописного жанру видається перспективним для дослідження, оскільки є присутнім у величезній кількості текстів давньої літератури, при що свідчить укладена В.Шевчуком хрестоматія текстів «Скарбниця потрібна й пожиточна».

У ході багаторічних вивчень структури «Повісті...» науковцями виокремлювалася тематична єдність, що називалася по-різному: «Сказаніє о началє Печерского монастыря» (О.Шахматов), Печерські оповідання (І.Хрущов), розповідь про Печерський монастир (П.Бутков), тема історії Печерського монастиря (В.Аристов). Особливого значення тематичному підходу до вивчення літописів надавав О.Пауткін, який вбачає в ньому ключ до вивчення жанрових та стильових модифікацій літописного жанру.

Літописні статті «Повісті...» складають цілісну панораму функціонування першого монастиря Київської Русі. Оформлені за хронологічним принципом, вони несуть самотійну інформацію про монастир (1051, 1074рр.) або розгортають монастирське життя на тлі історичних подій у Київській Русі (1075, 1089, 1091, 1096, 1108, 1110 рр.).

Виконуючи головну риторичну настанову середньовічної літератури, автор шукає спосіб: як найпереконливіше передати відому йому істину святості Києво-Печерського монастиря та християнські цінності його мешканців. Ця стратегія, реалізована прп.Нестором, набула вияву в дисперсній наративній структурі, до головних елементів якої належать такі події як обрання локації монастиря, розширення його меж, діяння ігуменів та ченців, будівництво монастирських церков, поховання ігуменів, обрання нових, перенесення мощей святих, чуда, пожежі, стосунки зі світською владою тощо.

Нестор представляє Києво-Печерський монастир справжнім центром духовного й інтелектуального життя держави, домінантною ознакою якого є аскетична традиція [Ісіченко 2004]. Найперше вимальовується духовна аура монастиря через містичний зв'язок зі Святою Горою, яка благословляла його появу. Згуртування чернечої спільноти задля духовних справ поєднується з протидією впливу світської влади на монастир – *«мнози бо монастыри отъ царь и отъ боярь и отъ багатства поставлени, но не суть тацци, кацци же суть поставлени слезами, и пощениемъ, и*

молитвою, и бдѣниемъ» [ПВЛ 1990: 254], а подекуди спостерігається навіть конфронтація з можновладцями, як, наприклад, опозиція монастиря до київського князя Святополка Ізяславовича.

Розвиваючи свій задум, автор літопису називає монастирських подвижників, – це митрополит Іларіон, старець Антоній, ігумени Феодосій, Варлаам і Стефан, ченці-подвижники Дем'ян, Єремія, Матфей, Ісакій та ін. Діяльність кожного з них задля розквіту монастиря виявляється в топосах, що характерні для опису християнського подвижництва і неодмінно відсторонено від матеріального світу.

Символомічний характер середньовічної літератури повною мірою виявився в образі святого Феодосія через образ доброго пастуха, яким він уподобився до Ісуса Христа, *«іже пасяше словесныя овца нелицемрно, с кротостью и с рассмотрением, блюда ихъ, и бдя за не, и моляся за порученое ему стадо, і за люди хръстьянския, і за землю Русскую, іже по отшествии его моляся за люди вѣрныя і за своя ученики, иже взирающе на раку твою, поминають ученье твое і въздержанье твое, і прославляютъ Бога»* [ПВЛ 1990: 324]. Сила його духовного впливу на монастирське життя знайшла відбиток в назві обителі – Печерський Федосієвський монастир, а сам Феодосій, як і засновник монастиря Антоній, є *«живі взірці святості, виплекані печерською громадою»* [Січенко 2004: 178]. Образ Феодосія створено за агіографічним каноном преподобного.

У дусі середньовічного символізму сприймається й сама будівля Києво-Печерського монастиря. Вона свідчить про богоугодність місії, що з неї поширюється на всю Русь, та про правильність Феодосієвих діянь, які передаються в роздумах: *«аще по моем отшествии свѣта сего, аще буду Богу угодиль, и прияль мя будетъ Богъ, то по моемъ отшествии манастырь съ начнетъ строити и прибывати в немя: то вѣжьте, яко прияль мя есть Богъ; аще ли по моемъ животѣ оскудевати начнетъ манастырь, а черноризьци потребами манастырьскыми, то вѣдуще будете, яко не угодиль буду Богу»* [ПВЛ 1990: 292]. Зазначене свідчить про те, що церковне будівництво та контакти з суспільними елітами сприймаються в «Повісті...» як важлива, але другорядна місія монастиря.

Мгарський монастир виник у період відродження української церкви 20-х роках XVII століття на землях Лівобережної України поблизу Лубен, перейнявши традицію монастирського літописання від Густинської обителі. Вал. Шевчук вважає, що літопис вівся намісником монастиря Паїсієм Горбачевським і припускає, що також Амбросієм Василевичем та Георгієм Кивичинським, які після нього обіймали цю посаду [СПП 2012: 297]. Літописом охоплено фрагмент історії обителі 1682 – 1775рр., часу трагічної руйнації української державності, національної церкви та монастирського життя.

Стратегія відбору літописного матеріалу, зробленого «почеркомъ к. XVIII в.» [ЛІММ 1889: 38], свідчить про існування в редактора задуму, що виявився в нових тенденціях. Намагання виокремити монастирське життя як об'єкт літературної рефлексії в цьому літописі найперше проявляється руйнуванням традиції обов'язкових щорічних записів подій та їх хронології. Так при загальному поступальному часовому спрямуванні автор часто повертається до минулих подій у намаганні повно описати їхню тривалість або відтворити зміст документа, важливого в монастирському житті, при цьому пропускаючи цілі десятиліття незначних, на його погляд, подій. Видається, що в монастирському літописі економиться час, якого було надмір у середньовічному літописі, бо час «перетворюється в процес активного руху», як помітив А. Гуревич [Гуревич 1984: 157]. Лаконічні формули середньовічного літопису «в лѣто...» в бароковому літописі емоційно забарвлюються у вислів «въ року зась правѣ нещасливому...» [ЛІММ 1889: 45]. З іншого боку, текст прямує до логічного оформлення, про що свідчить окремий реєстр ігуменів монастиря у кінці літопису.

Саме датування виконує різну функцію. Якщо в «Повісті...» легенда про заснування Печерського монастиря розбита на записи кількох попередніх років, щоб сакралізувати подію, то в літописі Мгарського монастиря рік або й день церковного календаря лише хронологічно позначають певне явище. Як і «Повість...», Мгарський літопис є зведенням первинних жанрових утворень, але, на відміну від першого літопису, їхнє спрямування ділове. Це колаж монастирських документів організаційно-розпорядчого, довідково-інформаційного, фінансово-розрахункового, облікового

та кадрового характеру: укази, описи, листи, договори (постанови), реєстри тощо. Через документи, складені в ході розбудови монастирського комплексу, – Спаської (Преображенської) мурованої церкви, дерев'яної, а потім і мурованої церкви святого архистратига Михаїла та мурованої брами, акцентується ракурс сприйняття монастиря. Храм як неодмінний компонент монастирського літопису подається через план будівництва: *«Мурованая церковъ въсерединѣ, въ муру пятьдесятъ и сѣмь локтей вдовжъ, а шириъ тридцять и сѣмь локтей, що чинить девятнадцать сажней вдовжъ, а шириъ дванадцять сажней и локоть. А высота церкви шестьдесятъ локтей и три, то есть сажней двадцять и одинъ, кромъ креста»* [ЛММ 1889: 42].

Виразно матеріальне сприйняття новочасної архітектури виявлене в літописі Мгарського монастиря. Монастир як результат утілення виробничого плану доповнюється прізвиськами майстрів різних професій, що залучалися до робіт, та нотуванням форм оплати їхньої праці. Значної уваги літописець надає архітектору Іванові Баптисту, що запрошений збудувати собор *«хороши на мощь и на позоръ оздобный»* [ЛММ 1889: 65], бо саме в Новий час посилюється увага до ремісничих новацій та творчої особистості як такої.

Ігумени та архімандрити монастиря – Макарій Русинович, Іпатій Горбачевський, Іларіон Рогалевський, Іларіон Левицький згадуються переважно як керівники будівництва і лише Феофан Трофимович – у контексті зв'язків із владою (похорон Д.Апостола). Вся організація церковного життя невіддільна від матеріальної підтримки правлячих гетьманів І.Самойловича, І.Мазепи, Д.Апостола, лубенських полковників та інших монастирських жертводавців.

Хоча на загал духовне життя монастиря не зазнало пріоритетного висвітлення, проте в літописі традиційно відбита легенда про святого покровителя, яким для Мгарського монастиря став константинопольський патріарх Афанасій Пателарій, упокоений в цій обителі. Легенда виникла як наслідок розв'язання актуальної проблеми конкуренції між монастирями за прочан, що шукали знаків Божої опіки над монастирем.

Образ святого Афанасія Лубенського вже не виписується за канонічною агіографічною моделлю, хоча О. Лазаревський і

передмові до видання літопису й зазначав про нереалізований намір додати текст життя прп.Афанасія [ЛММ 1889: 38]. Образ виявлений у кількох рисах, пов'язаних із мощами, – перенесення з церкви Преображення Господнього до храму архистратига Михаїла та порятунок під час пожежі в монастирі.

Неодмінно присутній у монастирському дискурсі елемент чуда в літописі Мгарського монастиря також зазнає змістовної трансформації. Чудо зцілення від мощей набуває спрямованості «на потребу людям» [Лихачов 2001: 498], тому автором літопису ретельно фіксуються події зцілення від мощей Афанасія Мгарського замісто руки послушника Кузьми 1678р. та повернення мови до копійста полкової лубенської канцелярії Гаврила Галичина 1745р. – усіх точних обставин та учасників цих подій.

«Повість...» передає опис лише однієї пожежі Печерського монастиря, спричиненої половицьким набігом, яка розгортається в історичний екскурс походження тюркських сусідів русичів. Три пожежі в Мгарському монастирі (1695, 1736, 1775 років) виділяються в окремі розлогі оповіді, названі «исписанія» і «пов□сть». Прикметно, що в першому і другому записах Мгарського монастиря причина пожежі сприймається містично «*Божіимъ попущеніемъ и гр□хахъ ради нашихъ наказаніемъ*» [ЛММ 1889: 67], а причиною третьої пожежі був людський недогляд. Опис руйнівних наслідків церковної пожежі переводить сакральне до рівня профанного: «*виносили съ церкви какъ вс□ церковніе утвари, такъ и святителя Христова Афанасія мощи безъ раки въ ковр□, въ садъ*» [ЛММ 1889: 75].

Важливою в монастирському житті XVIII століття продовжує залишатися символіка природних знамень. Перенесення Феодосієвих мощей, що супроводжувалося зоряним сяйвом серед ночі, корелює з обставинами перенесення мощей Афанасія, які зупинили дощ на час події.

Попри те, що до укладання обох літописів доклалося багато поважних авторів, можна говорити про наявність окремих текстових стратегій у кожному з них. «Повість...» являє образ Києво-Печерського монастиря як осередку духовних християнських цінностей і підкоряє цьому завданню всі художні засоби. Літопис Мгарського монастиря демонструє життя обителі

за новочасних обставин, у якому християнські цінності поєднуються зі світським прагматизмом і раціоналізмом.

Література: *Гуревич 1984:* Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры. – М.: Искусство, 1984.–350 с.; *Ісіченко 1993:* Ісіченко Ю. У пошуку нарративної програми барокового літературного твору // Українське бароко. – К. : [б.в.], 1993.– С. 37–45.; *Ісіченко 2004:* Архиеп. Ігор Ісіченко. Аскетична література Київської Русі. – Х. : Акта, 2004. – 398 с.; *Лихачев 2001:* Лихачев Д. С. Историческая поэтика русской литературы. Смех как мировоззрение и другие работы. – СПб. : Алетейя, 2001. – 566 с.; *ОЛММ 1889:* Отрывки из летописи Мгарского монастыря (1682–1775).; [пред. А. Лазаревского] // Киевская старина. – 1889. – № 4. – С. 37–52; № 5. – С. 53–76 ; *ПВЛ 1990:* Повесть врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком) [пер. з давньоруської, післяслово, комент. В.В. Яременка]. – К.: Рад. письменник, 1990. – 558 с.; *СПП 2012:* Скарбниця потрібна і пожиточна; [вступ. ст., комент. В. Шевчука]. – К. : Либідь. – 2012. – 488 с.; *Франко 1976:* Франко І. Студії над найдавнішим київським літописом. Передне слово. – Т. 6. – К.: Наук. думка, 1976. – С. 7–12 .

Литвин Л.Н. Диалог риторических стратегий («Повесть временных лет» и «Летопись Мгарского монастыря»).

В статье предпринята попытка исследования двух текстовых стратегий монастырского дискурса, представленного «Повестью временных лет» и «Летописью Мгарского монастыря». Сравнение выявило наличие как общин, так и отдельных черт авторских стратегий, детализированных текстовыми примерами. Разделенные шестью веками, летописи демонстрируют ряд общих черт, обусловленных достаточной стабильностью жанровых форм. Отличия в стратегиях упомянутых летописей определялись социокультурными факторами, главным среди которых был процесс секуляризации.

Ключевые слова: риторические стратеги, летопись, жанровая модель, монастырское летописание.

Віталій Мацько, проф. (Хмельницький)

УДК 821.161.2-31

ББК 84.(4УКР)

Проблематика творчості Марії Галич крізь призму прочитання маловідомих автобіографічних текстів

У статті розглянуто проблематику жіночого письма на прикладі художньої практики Марії Галич. Особливу увагу зосереджено на автобіографії жінки-прозаїка, на раніше замовчених й маловідомих